

Szépvolgyi Enikő

Dologház, avagy a közveszélyes munkakerülőkkal szembeni védekezés büntetőjogi eszköze

Jelen tanulmány egy olyan határozatlan tartamú szabadságot elvonó intézkedéssel foglalkozik, melyet a 20. században alkalmaztak a közveszélyes munkakerülőkkal szemben, s amely mára a jogtörténet tárgyát képezi. A társadalom önmaga nem volt képes a munkakerülés jelenségét kezelni, megszüntetni, így az anyagi büntetőjog kriminalizálta az ilyen közveszélyesnek minősített cselekményeket. A kérdés azonban az volt, hogy ismételten a megtorlás klasszikus alkalmazásához nyúljanak-e, vagy haladva a reformirányzatok áramlatával, teret engedjenek-e új büntetőjogi irányzatoknak és az új büntetőpolitikai megfontolásoknak. Az intézkedés mint szankció felmerülésével kiemelt jelentőségű volt annak felismerése, hogy nem mindig a büntetés a legcélravezetőbb megoldás.¹ Növumként kiemelendő a határozatlan tartamú intézkedés formájában megvalósított szabadságelvonás megteremtése.

A tárgyalt korszakban egyetértés mutatkozott abban, hogy büntetni kell a társadalom ezen kriminális elemeit, hiszen a közveszélyes munkakerülés későbbi bűnök elkövetésének előszobájaként szolgált a korabeli felfogás szerint. Irk Albert (1884–1952), a 20. század első felében büntetőjogi és kriminológia kutatásokat egyaránt folytató jogász egyenesen a társadalom parazitáiként nevezte meg ezeket a személyeket, utalva arra, hogy kis mértékben csupán zavaró benyomást váltanak ki, nagy arányban azonban már az egész „szervezetre”, azaz az egész társadalomra megsemmisítő és romba döntő hatást képesek gyakorolni.² „A hajléktalanokat a kortárs megfigyelők civilizálatlannak és ijesztőnek festették le, így testük is visszatükrözte azt a veszélyt, amelyet a vélekedések szerint a társadalom számára pusztá létezésüknél fogva jelentettek.”³

Jelen tanulmány alapvető célja az 1913-tól egészen 1950-ig létező dologház jogintézményének elhatárolása a reformkori dologháznak nevezett intézményektől, továbbá annak igazolása, hogy nemcsak papíron létező, hanem ténylegesen működő intézetekről, és a valóságban alkalmazott intézkedésről van szó. A dologház jogtörténeti szemszögből kerül bemutatásra; a korabeli szakirodalomban és

¹ NAGY, 1986. 9.

² IRK, 1913. 1–2.

³ BÁLINT, 2014. 97.

országgyűlési dokumentumokban kerestem a választ arra, mik voltak a dologház megjelenésének mozgatórugói, vagyis milyen jogpolitikai célok és indokok húzódtak meg a szabályozás igénye mögött. Ezt követi a szabályozás ismertetése, majd levéltári dokumentumokon keresztül a dologház tényleges működésének vizsgálata. Az intézkedés azért is érdemel figyelmet, mert a 20. század elején nóvum volt a kolduló-csavargó személyek speciális bünelkövetői rétegeként való kezelése és a velük szemben kialakított szabadságot elvonó határozatlan tartamú dologházi intézkedés alkalmazása. Cesare Beccaria,⁴ 18. századi itáliai jogtudós szavaival élve „a büntetésnek célja nem az, hogy kínozzanak és gyötörjenek egy érző lényt, se nem az, hogy semmissé tegyenek egy már elkövetett bűntényt...”⁵ Ez az a gondolat, amely alapjául szolgált a 20. századi büntetőjognak és büntetőpolitikának, és amelyet tovaszöve a relatív büntetési teória már nem egy, a múltra reflektáló elmélet volt, hanem az elkövető megjavítását tűzte ki célul a jövőre való tekintettel. E javító cél a tanulmány által tárgyalt intézménytípusban is jelen volt; humánus elvek mentén igyekeztek megvalósítani a szankció társadalomvédelmi funkcióját.

A közveszélyes munkakerülők szankcionálhatósága a magyar jogi szakirodalomban

A 19. századi polgári büntetőjogban a szabadságvesztéssel járó büntetések fontos szerephez jutottak: az 1843. évi javaslatban a szabadságvesztés büntetés fő büntetési nemmé vált.⁶ A halálbüntetést mellőző javaslat lavinát indított a büntetőjogi kodifikációban.⁷ A szabadságvesztéssel járó büntetések növekvő rátája indokolta, hogy tudományos diskurzus induljon a széles értelemben vett büntetőjoggal kapcsolatban. A Beccaria tevékenysége nyomán kibontakozó fejlődés az egész büntetőjogi gondolkodásra kihatott, sarokpontja volt többek között a büntetéstan jogállami alapokra helyezése, s ennek tovagyűrűzése volt megfigyelhető a magyar szabályozás alakulásában is. Az emberiségre, a jogokra és a humánusra nagyobb hangsúlyt fektettek a végrehajtás során, a bűnösség fogalma jogi kategóriává lépett elő.⁸

A Csemegi-kódex az első kodifikált magyar büntető törvénykönyv, mely írásban, egységes szerkezetben rögzítette az anyagi büntetőjogot, s annak számos elvét. A tett-büntetőjog szemléletet követte, a cselekmény állt a középpontban, a 20. század elején azonban a tettes büntetőjog megjelenésével egyre inkább világgossá vált, hogy az egyes speciális bünelkövetői csoportok (például fiatalok, közveszélyes munkakerülők, visszaesők) speciális, rájuk kialakított szabályozást

⁴ Beccaria *A bűnökről és büntetésekről (Dei delitti e delle pene)* írt műve 1764-ben jelent meg. E dátum kiemelt jelentőségű, a modern büntetőjog megszületésének időpontjaként tartják számon. Tevékenysége nyomán világossá vált, hogy az embertelen, esetleges és partikuláris büntetőjogi gyakorlat kora leáldozott, és szükség van a jogegyenlőségre (anyagi és eljárásjogi értelemben egyaránt) és a prevenció gondolkodás megjelenésére a büntetőjogban.

⁵ BECCARIA [1764], 26.

⁶ BATÓ, 2007.

⁷ IRK, 1928. 31.

⁸ HORVÁTH, 1981. 21–33.

igényelnek. Büntetési elméletét a speciál- és generálprevenációs felfogás jellemezte, miszerint a büntetésnek az a célja, hogy mind az elkövetőt (speciális prevenció), mind a társadalmat (generális prevenció) visszatartsa bűncselekmények elkövetésétől. A kódex támaszkodott az új irányvonalakra, humánus büntetőjogot alkotott, azonban a korábbi, 1843-as javaslatához képest visszalépést jelentett, mivel a halálbüntetést ismét főbüntetéssé tette. A klasszikus iskola⁹ alapjain állt, s a tettesköz-pontú felfogás adaptációja híján nem szabályozta sem a csavargó, sem a közveszélyes személyeket. Követte a világos és egyértelmű alapelvek megállapítását és betartását a jogalkotás és jogalkalmazás során, valamint megindult az elkövetők körében történő differenciálás is.¹⁰

A Csemegi-kódex Irk Albert szerint „korának későszülött gyermeke volt... két legnagyobb fogyatkozása: a fiatalok és közveszélyes bűntevő egyjénkel való nemtörődömségben” rejlett.¹¹ Horváth Tibor büntetőjogász, jogtörténész szerint a klasszikus iskola Achillesz-sarka – ami értelmezhető a kódex viszonylatában is –, hogy a generálprevenatív hatást minden bűncselekménytípusra azonosnak vélték.¹² Az iskola követői nem foglalkoztak a tettes személyiségével, csak a tényekkel. A büntetőjog társadalmi védelmi funkciójára nem helyeztek hangsúlyt, mindez elveszett a megtorlás súlykolása mellett.¹³

A hatásos fellépésnek a koldusok és csavargók ellen Nagyiványi Fekete Gyula (1840–1927) büntetőjogász már 1891-ben szükségét érezte. A két csoportban azonos elemként azonosította a munkakerülést és a munka megvetését. Azonban nem a társadalmi izolációt, hanem a munkás életre szoktató és javítóintézetek alapítását javasolta. Nem tartotta praktikusnak a kötelező tartózkodási hely megszabását.¹⁴

Fayer László (1942–1906), a 19. század második felében aktív tevékenységet kifejtő büntetőjogász üdvözölte az új büntetéstani irányzatokat, ám emellett értékelte és elismerte a hatályos Btk. progresszív rendszerét is. „Ha mi azt akarjuk, hogy bűnügyi igazságszolgáltatásunk a felesleges repressio erőlködését és ennek hátrányait kikerülje, nekünk is hozzá kell látnunk ezen intézmények meghonosításához.”¹⁵ A rabsegélyezés megszervezésével csökkenthetőnek vélte a visszaesők számát, és javasolta a *patronage* „erélyes továbbfejlesztését” is.¹⁶ A szabadságvesztés-büntetést kitűnőnek tartotta a tettesek közti differenciálás büntetésvégrehajtási megjelenítésében. Baumgarten Izidor (1850–1914) büntetőjogással karöltve azonban élesen tagadták a határozatlan tartamú büntetések létjogosultságát a visszaesők körében.¹⁷

⁹ A 19. századi büntetőjogi iskola dogmatikus irányzat volt, a vizsgálódás szempontjából a hangsúly az elkövetett tette és nem annak elkövetőjére helyeződött. Az iskola indeterminista nézetek szerint úgy vélte, hogy a tettes azért követ el bűncselekményt, mert így szeretne tenni, s az elkövetővé válásban nincs szerepe társadalmi tényezőknek, a büntetés pedig az elkövetett bűncselekménnyel arányos, proporcionális következmény volt.

¹⁰ HACKER, 1918. 1–3.

¹¹ IRK, 1928. 36–37.

¹² HORVÁTH, 1981. 115.

¹³ FINKEY, 1914. 33.

¹⁴ NAGYIVÁNYI FEKETE, 1998. 131–134.

¹⁵ FAYER, 1981. 11.

¹⁶ FAYER, 1981. 14.

¹⁷ MEZEY, 1983. 97.

Pekáry Ferenc (1859–1925) büntetőjogász, rendőrfőkapitány-helyettes humánus, de egyúttal a közbiztonság megőrzését támogató javaslatot dolgozott ki. Szerinte *„kétségtelen, hogy a közveszélyesek egy része a csavargók közül telik ki, illetve a csavargók egy része közveszélyes.”* Tipológiájának négy osztályában szerepeltek beteg egyének, önhibájukon kívüli munkanélküliek, kétes foglalkozásúak és önhibájukból adódóan munkanélküliek, valamint javíthatatlanok. Az első két osztályba tartozókat egyértelműen ki kívánta vonni a büntetőjogi úton való felelősségre vonás alól. Az önhibájukból munkanélkülieket dologházban javasolta foglalkoztatni, míg a visszaeső javíthatatlan személyeknek a szigorított dologházat képzelte el megfelelő megoldásként.¹⁸ Tapasztalatai felébresztették *„a felelős szakemberek lelkiismeretét, ennek következtében elmaradt a szegénység széleskörű pönalizálása”*.¹⁹

A büntetés csak a szükséges mértékig terjedhet, és az alkalmazásának a polgári jogvédelmi érdekeknek kell megfelelnie, vallotta Vámbéry Rusztem (1872–1948), jogász és publicista. Vámbéry hangsúlyozta a differenciálás kezdetleges voltát az elkövetők tekintetében, ezért nem is vélte indokoltnak e kategóriák törvénybe iktatását.²⁰ Kiemelte a relatíve határozatlan tartamú szabadságvesztés alkalmazhatóságát a speciális bűnelkövetői csoportok esetében.²¹

A Franz von Liszt büntetőjogász, a közvetítő iskola²² atyja, a berlini Humboldt Egyetem professzora, a modern büntetőjog egyik legnagyobb hatású képviselője által propagált tézissel értett egyet Finkey Ferenc (1870–1949) jogtudós is. Ennek értelmében a közveszélyesség az az egyéni állapot, amelynek hatására az érintett személy állandó fenyegetést jelent a jogrend szempontjából. A közveszélyes bűnelkövetők tipológiájában helyet kaptak az üzletszerűen (ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményeket elkövetve, rendszeres haszonszerzésre törekedve) bűncselekményeket elkövető visszaesők, a beszámítási képességgel nem rendelkezők, a hivatásos csavargók, a közveszélyes alkoholisták, valamint a visszaeső fiatalok bűnelkövetők.²³ Finkey az üzletszerű elkövetők esetében javasolta a dologház intézményét, mely nála nem büntetésként, hanem biztonsági rendszabályként értelmeződött, s a munkakényszer miatt a fogháznál szigorúbbnak tartotta. Garanciális okok miatt a bíróság határozatlan időtartamra utalhatott volna dologházba elkövetőket. A biztonsági rendszabályok fogalmát következetesen határozta meg: *„Biztonsági rendszabályoknak nevezi az újabb büntetőjogi tudomány a bűnelkövetők bizonyos osztályai ellen, azoknak a további bűnelkövetésben megakadályozása végett, a büntetés helyett vagy mellett alkalmazott különböző állami kényszerintézkedéseket.”*²⁴

¹⁸ PEKÁRY, 1912. 247–257

¹⁹ GÖNCZÖL, 1987.

²⁰ GÖNCZÖL, 1980. 74–78

²¹ MEZEY, 1983. 89–100.

²² A klasszikus iskola tettközpontú felfogására adott válasz volt az Olaszországból kiinduló pozitivisták büntetőjogi iskola, mely tiszta formájában nem valósult meg soha. Ez utóbbi a tettést állította előtérbe, így indulhatott meg a bűnelkövetői csoportok közötti differenciálás. A közvetítő iskola, nevéhez híven, a klasszikus és pozitivisták iskolák tanait közelítette egymáshoz: az egyéni kívül eső és az egyénben rejlő okokat is vizsgálta.

²³ GÖNCZÖL, 1980. 79–80.

²⁴ FINKEY, 1914. 70.

Angyal Pál (1873–1949) büntetőjogász, egyetemi tanár, a közvetítő elmélet hazai képviselője megengedhetőnek tartotta a preventív védelmi intézkedéseket a társadalomra különösen veszélyes egyének esetében. Ezen intézkedések elsősorban a társadalom védelmét szolgálták volna, azonban összekapcsolva a javítás-átnevelés gondolatával, az egyének is védelmet nyújtott volna esetleges devianciájával szemben. Úgy vélte, hogy antiszociális mivoltukból fakadóan az ilyen személyek fenyegetően hatnak környezetükre, azt azonban nem vélte szükségszerűnek, hogy bűncselekményt kövessenek el. A közveszélyeseket az akarati büntetettek kategóriájába sorolta. Elmélete szerint e személyek saját elhatározásukból döntenek a bűnös életmód mellett; fontos azonban megemlíteni azt, hogy a környezeti hatások befolyását is elismerte.²⁵

A határozatlan tartamú ítéletekről írt művében²⁶ Friedmann Ernő (1883–1944) jogász, egyetemi tanár az intézkedések célszerűségének gondolatát vezette be a szankciókról folyó diskurzusba: meglátása szerint az elérendő cél időpontja képlekeny, több tényezőtől is függ, annak tartamát előre megállapítani rendeltetésellenes. A határozatlan tartamú ítéletnek nem kizárólagosan javító célt tulajdonított; azok működésképtelensége esetén szükségessé vált az ártalmatlanná tétel. A határozatlan tartamú ítéletek nem az elkövetett tett súlyán alapultak, hanem az egyénben rejlő veszélyességen.²⁷ Az egyénben rejlő veszélyesség figyelembevétele a bűncselekmény elkövetőjére irányította a figyelmet, a határozatlan tartamú szankciók tehát a tettesközpontú büntetőjogi felfogással meghaladták a Csemegi-kódex által képviselt klasszikus iskola tanait. Friedmann meghatározta a veszélyesség fogalmát is: „A veszélyesség a tettesnek az az állapota, amely vagy túlnyomóan a karakterben gyökerező egyéni sajátosság alapján, vagy az egyéni viszonyoknak a külső körülményekkel való összehatás által bűncselekményre vezet. Ennek megfelelően a veszélyességnek kisebb-nagyobb foka, közelebbi és távolabbi lehetősége van.”²⁸

A magyar bűnügyi politika és a *patronage* ügyek fanatikus vezéralakja, Balogh Jenő (1864–1953) sokat tett a reformtörekvések hazai becikkelyezéséért és a börtönügyi igazgatási reformokért. Az állam preventív intézkedéseit fegyvernek tekintette az alkoholizmus, a gyermekbűnözés és a veszélyes társadalmi osztályok ellen. A dologház mint kiegészítő kényszermunkaház behozatalát javasolta, amely a rövid tartamú elzárást váltotta volna fel.²⁹ A közveszélyeseknél meglátása szerint a büntetést nemcsak a tetthez arányosítva célszerű megállapítani, hanem figyelembe kell venni az elkövető jövőbeni veszélyességét a társadalomra nézve, ebben az értelemben pedig a tettes egész egyéniségét, vagyis az egyénben rejlő közveszélyes mivoltot szükséges büntetni.³⁰ Szociológiai indítatású megállapításaiban kifejtette, hogy a romlott környezet gerjesztheti a bűnözést, s ez különösen érinti a fiatalkorúakat.³¹ Témám szempontjából kiemelt jelentőségű a tevékenysége, hisz az ő

²⁵ BALOGH, 1908. 129–139.

²⁶ FRIEDMANN, 1910.

²⁷ FRIEDMANN, 1910. 115–120; 212–219.

²⁸ FRIEDMANN, 1910. 215.

²⁹ BALOGH, 1888. 103–106.

³⁰ BALOGH, 1908. 8.

³¹ FINKEY, 1914. 44–47.

igazságügyminiszteri megbízatása alatt került elfogadásra a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913: 21. tc.³²

Társadalmi–szakmai polémia 1913-ig a magyar jogban

A 20. századot megelőzően – Finkey Ferenc szavaival élve – drákói szigorral léptek fel a koldus–csavargó rétegekkel szemben. Ennek értelmében szankcióként alkalmazták például a halálbüntetést, a gályarabságot vagy a katonának állítást.³³ E tendenciákat szem előtt tartva kell tehát értelmeznünk a magyarországi helyzetet a 20. század első felében.

A dánosi rablógyilkosság³⁴ után jogpolitikai programmá vált a koldus–csavargó kérdés rendezésének mihamarabbi szükségessége. A jogászok közül Finkey Ferenc, Samassa János és Balogh Jenő egyaránt dolgoztak ki javaslatokat a probléma orvoslására.³⁵ A szegényügy kérdése nem csupán egy pillanatnyilag kezelendő, hanem permanens, régóta fennálló probléma volt, melyre különböző alapok és gyűjtések hosszútávon aligha tudtak volna megoldást nyújtani.³⁶ Nagyiványi Fekete Gyula a következőképpen reflektált a problémára: „*Halaszthatatlan reformra van szükség: büntető rendszerünket a dolgház intézményének behozatalával kiegészíteni kell.*”³⁷

A magyar szabályozás meglehetősen elmaradott volt a csavargók és koldusok kérdését illetően. A Csemegi-kódexben nem minősítették büntettnak vagy vétségnek az ilyen jellegű cselekményeket, ezen kérdésekben a kihágási magyar büntető-törvénykönyv, azaz az 1879: 40. tc. (a továbbiakban: Kbtk.)³⁸ passzusai adtak némi iránymutatást. Ez azonban a munkakényszert egyáltalán nem alkalmazta joghátványként, fogalomköre a csavargókra és koldusokra terjedt ki. A munkakerülőkről és egyéb, tiltott, közveszélyes tevékenységeket folytatókról nem rendelkezett. Nem differenciált a beteg, munkaképtelen és egészséges, életerős, munkára képesek között sem, a koldulással és csavargással járó életmódot minden esetben elzárással büntette: nyolc nappal, visszaesők esetében egy hónappal. A 20. század eleji felfogás szerint ez már rendkívül rövid időnek számított ahhoz, hogy a büntetés nevelő és javító célzata érvényesülni tudjon. A csoportosan, fegyveresen, fogyatékoságot színelve, engedélyezett időponton kívül, illetve zárt lakásba engedély nélkül belépőket két hónap elzárással sújtotta a törvény.³⁹

³² IRK, 1928. 37–38.

³³ FINKEY, 1933. 79.

³⁴ „A dánosi rablógyilkosság a dualizmus korának egyik legnagyobb visszhangot kiváltó és máig vitatott bűneseteként vált hírhedtté. 1907-ben ismeretlen tettesek kirabolták a dánosi csárdát, négy embert meggyilkoltak. A rablógyilkosságért végül vándorcigányokat helyezett vád alá és ítélte el a bíróság. Az eset nem csupán azért lett ismert, mert akadtak olyanok, akik kételkedtek a cigányok bűnösségében, hanem azért is, mert felszínre hozott egy sor olyan problémát, amely a bűntény elkövetése előtt, alatt és után is létezett, és megoldása nem tűrt további halasztást.” VÖ. GAÁL, 2007. 7–25.

³⁵ FINKEY, 1914. 447–448.

³⁶ N. N., 1902. 166.

³⁷ NAGYIVÁNYI FEKETE, 1998. 130.

³⁸ 1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.

³⁹ A magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról szóló 1879: 40. tc. 62–71. §.

A határozatlan tartamú intézkedések – mivel a dologházaknak ez adja újító jellegét – előképei voltak az angolszász világban már kidolgozott intézmények (*transportation, deportation, relegation*). A *transportation* a megrogzottak gyarmatokra történő eltávolítását, s így ártalmatlanná tételét jelentette, amelybe francia hatás révén beépült az átnevelés gondolata is. A másik két számúzetési típus a francia jogban jelent meg elsőként. A *deportation* a politikai szempontból potenciálisan veszélyt jelentő egyének elszállítását jelentette, ám abban különbözött a *transportation* intézményétől, hogy ez csak a tartózkodási hely szabad megválasztásától fosztotta meg az illetőt, és a közvetlen politizálási lehetőségtől kívánta eltiltani. A *relegation* keretében csak a büntetés minimális időtartamát szabták meg; ezt meghaladva jó magaviselet tanúsításával lehetőség nyílt a hazatérésre.⁴⁰

Ez a kérdés a sajtódiskurzusokban is felmerült. A *Budapesti Hírlap* 1889-ben a napi hírek között értekezett a Magyar Jogászegylet Börtönügyi Bizottságának üléseiről. Fayer a magyar büntetési rendszert túl szigorúnak vélte, s ezzel vitába került Edvi Illés Károllyal (1842–1919) és Balogh Jenővel is. Fayer szerint a büntető törvénykönyv a minősített lopás és a visszaesés esetében szigorúbb az újabb európai törvénytől, és ez a szigor gátját szabja az individualizációnak. A cikk írója az elhangzott cáfolatok közül példaként említi, hogy a Csemegi-kódexben szereplő halálbüntetés sem abszolút büntetés, vagyis enyhíthő körülmények fennállása esetén az eljáró bíró enyhébb büntetés mellett is dönthetett.⁴¹ Selley Sándor rendőrtanácsos pedig rámutatott a statisztikai eredményekkel is igazolható növekedésre a koldusok és a csavargók számában. Zechmeister Károly (1852–1910) győri polgármester híve volt a dologházban foganatosított kényszermunkaházak létesítésének, támogatta a határozatlan tartamú büntetést, azonban tartamban és munkanemben csak törvényi megalapozottságot vélt elfogadhatónak.⁴²

A Magyar Jogászegylet Büntetőjogi Szakosztályában 1911-ben értekezést tartottak a közveszélyes személyekkel szembeni megoldás lehetőségeiről. Baumgarten Izidor a társadalom hathatósabb védelme érdekében arra kereste a választ, hogy a bíróság milyen intézkedésekkel léphet fel a büntetettek egy bizonyos csoportjával szemben. Baumgarten a korlátolt, vagy beszámítási képességgel nem rendelkező elkövetők részére rendelt biztonsági intézkedések kidolgozásával foglalkozott. Vámbéry Rusztem a szabadság korlátozása nélkül nem tartotta megvalósíthatónak a társadalmi veszélyt rejtő egyének ártalmatlanná tételét, ám kijelentette, hogy olyan intézkedésekre van szükség, amelyek nem rónak egyéb terheket a társadalomra. Angyal Pál javaslatában a biztonsági intézkedéseket ki-terjesztette az elmebetegeken kívül a normális elmeállapotú, ám életmódjukból fakadóan veszedelmes személyekre, mintegy megelőző gyanánt. Ennek 3 fokozatát vázolta: rendszeres rendőri felügyeletet, munkatelepre utalást, valamint a kirívó esetekben kényszer-dolgházba internálást. Javaslatában az ügyben eljárni hivatott hatóságként a védelmi bíróságot nevezte meg. Ez elképzelése szerint három tagot foglalt volna magában: egy laikust, egy úgynevezett bizalmi embert, és egy hivatásos bírót. Finkey pedig a visszaesőkre biztonsági letartóztatást eszközölt

⁴⁰ MEZEY, 1983. 94–95.

⁴¹ A magyar jogászegylet. *Budapesti Hírlap* (1889, 134. sz.) 5.

⁴² A magyar jogászegylet. *Budapesti Hírlap* (1889, 288. sz.) 6.

volna a szabadságvesztés büntetés letöltését követően. A visszaesés okát Balog N. Imre az iszákos életmódvezetésben jelölt meg. Hasonlóképpen vélekedett Bernolák Nándor (1880–1951) is, aki emellett hangsúlyozta, hogy a hagyományos szociálpolitika nem nyújthat megoldást a közveszélyesekkel szemben. Várady Zsigmond az erkölcsi nevelést emelte ki célként. A jogászgyűlés világosan kifejezte azon igényét, hogy a koldulók és csavargók veszedelmeit a törvényhozás mielőbb orvosolja, s törvényjavaslat kidolgozását kérte.⁴³

Magyar anyagi jogi szabályozás 1913-ig

A képviselőház elé Balogh Jenő igazságügyminiszter 1913. május 6-án terjesztett be törvényjavaslatot a közveszélyes munkakerülőkről. *„...tettes egész egyéniségét, annak félelmetességét, annak a társadalomra veszélyes voltát kell vizsgálni és a hatálytalanlanná vált rövid tartamú büntetés helyett hosszabb tartamú, rendszerint határozatlan időtartamra szóló biztonsági rendszabállyal kell védelmet nyújtania jogrend és a közbiztonság számára.”*⁴⁴

Az igazságügyi bizottság a közvetkezőképp vélekedett a javaslatról: *„A közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslat előterjesztésével az igazságügyi kormány módot nyújtott a törvényhozásnak, hogy tételes jogunk egyik nagy fogyatkozását megszüntesse s ezzel egy szerfelett kínosan érezhető társadalmi baj káros következményeit elnyomja és terjedését megakadályozza.”*⁴⁵ A bizottság szükségesnek és célravezetőnek találta a törvényi szabályozást, ám néhány kisebb módosítást eszközölt a javaslaton. A törvényjavaslatot az igazságügyi bizottság 1913. május 20-án a képviselőház elé terjesztette, s elfogadását kérte.⁴⁶

1913. július 2-án a képviselőház üdvözölte a dologház intézményét, melyet Blanár Béla (1866–1932) előadó nem kényszermunka-intézetnek, hanem a felnőttek iskolájának tekintett.⁴⁷ Kenedi Géza (1853–1935) jogtudós, országgyűlési képviselő a dologházban elvégzendő munkaként fölművelési feladatokat javasolt, ám az intézmény elnevezésével nem értett egyet, mivel szerinte ez megbélyegez, s téves képet fest az oda utaltakról.⁴⁸ Ezzel, és a bírói kar tagjainak az új elvekre való felkészítésének szükségességével Blanár Béla is egyetértett. A törvényjavaslat vitájában nem mutatkozott ellenállás a képviselőházban, a tárgyalás folyamata gördülékenyen zajlott. A részletes tárgyalás során a 9. §-hoz fűzött képviselőházi módosítás értelmében az országból kiutasítani törvényerejénél fogva csak lakó- vagy állandó tartózkodási hellyel nem rendelkező külföldit lehetett. Ez az intézkedés a bíróság mérlegelési jogát képezte, továbbá az egyéves felső határ helyett 1 évtől 5 évig terjedő időkeretben illesztették be a törvénycikkbe ezt a joghátrányt.⁴⁹ A 18. §-ba

⁴³ Magyar jogászgyűlés. *Budapesti Hírlap* (1911, 246. sz.) 6–8.

⁴⁴ 771. sz. Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslatához. In: N. N. 1913. 240–289.

⁴⁵ Az igazságügyi bizottság jelentése a közveszélyes munkakerülőkről szóló 771. számú törvényjavaslat tárgyában. In: N. N. 1913. 433.

⁴⁶ Uo. 444.

⁴⁷ Blanár Béla felszólalása. In: N. N., 1913. 34–36. o.

⁴⁸ Kenedi Géza felszólalása. In: N. N., 1913. 38–40.

⁴⁹ Módosítások a közveszélyes munkakerülőkről szóló tc. javaslatában. In: N. N., 1913. 41.

felvették, hogy jogkövetkezmények szempontjából a dologház a fogház sorsát osztja.⁵⁰ A jogalkotó tehát az intézkedést jogkövetkezményi oldalról a fogházbüntetéssel tette azonosná, elmosódott tehát a határ intézkedés és büntetés között e tekintetben.

A képviselőház harmadszori olvasásban elfogadta a javaslatot,⁵¹ s megküldte a főrendiházhoz. 1913. június 13-án a főrendiház közjogi és törvénykezési bizottsága Wlassics Gyula (1852–1937) elnöklete alatt elfogadásra ajánlotta a javaslatot.⁵²

A Népszava bírálta Balogh Jenő igazságügyminisztert a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslat miatt. „Az a törvényhozás, amelynek parancsolói az igazi bűnösök, drákói szigorral, páratlan kegyetlenséggel veszi üldözőbe a társadalom legszomorúbb páriáit.” A lap szerint a panamázókat indokoltabb lett volna büntetőjogi úton felelősségre vonni. Súlyos joghátránynak tekintették a dologházat: „A dologház, legyünk tisztában azzal, annyit jelent, mint fegyház.” Emellett a dologházi törvényt a legkegyetlenebb osztálytörvénynek tartották. „A dologház pokla elnyel mindenkit, akit a vidéki rendőrbasáink és járásbiráink iudiciuma odataszit.”⁵³

Törvény a közveszélyes munkakerülőkről

Az 1913: 21. tc.⁵⁴ Finkey szerint „...energikus szigorral állapítja meg a léha, munkakerülő egyénnel szemben a teljes sikert biztosítani hivatott intézkedéseket...”⁵⁵ A pozitivisták büntetőjogi iskola gondolatmenetét követve biztonsági rendszabályt vezetett be a közveszélyesekkel szemben. „Közveszélyesek azok, akiknek valamely oly tulajdonsága van, hogy annak folytán normális viszonyok közt a legcsekélyebb ingerre is jogsértésre ragadtatják el magukat.”⁵⁶

Az 1. § a büntetendőség feltételeit rendezte, eszerint minden keresetre utalt, munkaképes egyén büntetendő, aki munkakerülő életmódot folytat. Az alkalmi munkakerülőket két hónapig tartó elzárással büntette a kihágásért. Ez, kisebb jelentősége miatt, a közigazgatási hatóságok hatáskörét képezte. Ha a visszaesők vétséget követtek el, rájuk büntetést szabott ki a törvény: nyolc naptól három hónapig terjedő fogházat.⁵⁷ Az a csavargó, aki munkakerülésből házról-házról járt, koldult és ilyen jellegű tevékenységért már kétszer volt büntetve, vétséget követett el, ha az újabb kihágásig nem telt el két év.⁵⁸ A tételkeret emelkedett, ha a tettes

⁵⁰ Közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslat részletes vitája. In: N. N. 1913. 42.

⁵¹ N. N., 1913. 67. o.

⁵² A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: N. N., 1913. 390.

⁵³ Közveszélyes törvényjavaslat a közveszélyes munkakerülőkről. Népszava, (1913, 129. szám) 15.

⁵⁴ 1913. évi XXI. törvénycikk a közveszélyes munkakerülőkről.

⁵⁵ FINKEY, 1914. 449.

⁵⁶ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslatához. In: N. N., 1913. 268.

⁵⁷ 1913. évi XXI. tc. 2. §.

⁵⁸ ANGYAL–ISAÁK, 1941. 305.

életmódja egyúttal családjára erkölcsileg káros hatást⁵⁹ gyakorolt, vagy megalapozott volt a gyanúja annak, hogy bűncselekményekből származó haszonból él.⁶⁰ Az eredeti javaslat tartalmazott még egy kitétel: a közveszélyes egyéneket is büntette maximum hat hónapig terjedő fogházzal, ez azonban az igazságügyi bizottság jelentése nyomán túlzottan megfoghatatlan fogalomnak számított.

A kétes foglalkozású egyénekekkel szemben is megoldást kínált a törvény. A dolgházi büntetést kiterjesztette azokra, akik nyilvános helyen folytatott tiltott szerencsejátékból éltek, mások hiszékenységét üzletszerűen kihasználták, vagy kéjnével tartatták ki magukat.⁶¹ A vázolt esetekben a dolgház opcionális lehetőség volt, ha azt a munkára nevelés és rendes életmódhoz szoktatás indokolta.

Garanciális szabály, hogy dolgházba a bíróság ítélettel utalhatott, s erre módja is volt a 2–4. §-ban foglaltak esetében, fogházbüntetés helyett.⁶² Visszaeséskor azonban ítélettel, fogházbüntetés kiszabása nélkül, azonnal dolgházba utalták a tettest.⁶³ Mellőzhatték a dolgházat, s helyette fogházat szabhattak ki arra az elkövetőre, akinek az egyénisége és az eset körülményei valószínűsítették a büntetés letelte utáni dolgos életét.⁶⁴ Ha megállapítottan a munkakerülő életmóddal összefüggésben követett el a tettes élet, testi épség, szemérem, vagy vagyon elleni büntetést, illetve vétséget, a bíróság ítélettel szintúgy dolgházba utalhatta. Minderre a szabadságvesztés büntetésének letöltése után kerülhetett sor, kivételesen azonban a fogházbüntetést is a dolgházban tölthette le az elkövető.⁶⁵ Ebben az esetben kizárt volt az elítélt feltételes szabadlábra bocsátása, és közvetítő intézetbe szállítása.⁶⁶ Fiatalkorúakat csavargás, koldulás miatt nem lehet dolgházba utalni.⁶⁷

Büntető anyagi jogi értelemben relatíve határozatlan tartamú volt az intézkedés, alsó- és felső határát a törvény egy, illetve öt évben állapította meg; ebbe az időtartamba a dolgházban végrehajtott fogházbüntetés nem számított bele.⁶⁸ Az intézkedés végső tartama azonban a végrehajtás során dőlt el, ily módon tehát nem volt meghatározva az ítéletben a dolgházba utalás tartama. Mindez az igazságügyminiszter indokolása szerint nem sérti az egyén szabadsághoz való jogait, hisz mind a társadalom, mind az ő érdeke, hogy tisztességes és dolgos polgár váljon belőle.⁶⁹ A dolgház mellett felállított felügyelő hatóság garanciális szempontként szolgált az elítéltek számára, ezt az igazság- és belügyminiszter rendelettel szabályozta.⁷⁰

⁵⁹ A törvény indokolása szerint: „A munkakerülés a megszokott értelemben vett bűnösség elemeit magán viseli. A társadalom joggal várja el mindenkitől, hogy önmagáról és családjának fenntartásáról saját munkájával gondoskodjék. Aki e kötelességét megszegi, erkölcsileg felelős s így büntetőjogi felelősségének etikai alapja van.”

⁶⁰ 1913. évi XXI. tc. 3. §.

⁶¹ 1913. évi XXI. tc. 4. §.

⁶² 1913. évi XXI. tc. 5. és 17. §.

⁶³ 1913. évi XXI. tc. 6. §.

⁶⁴ 1913. évi XXI. tc. 6. §.

⁶⁵ 1913. évi XXI. tc. 7 §.

⁶⁶ 1913. évi XXI. tc. 18. §.

⁶⁷ Vö. a Kbt. 70. §, és az 1913. évi XXI. tc. 9. §.

⁶⁸ 1913. évi XXI. tc. 7. §.

⁶⁹ Indokolás a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényjavaslatához. In: N. N., 1913. 245–289.

⁷⁰ 1913. évi XXI. tc. 13. §.

A felügyelőbizottságnak ötnél kevesebb és tíznél több tagja nem lehetett, az összetételüket tekintve a királyi bíróság, a királyi ügyészség és a rendőri hatóság tagjai, valamint a dologház vezetői és más alkalmas egyének lehettek a tagjai.⁷¹ Jogorvoslati fórumként az igazságügyminiszter szolgált, mind a hatóság képviselője, mind az elítéltek számára.⁷²

A vegyes és záró rendelkezések a hatáskörökről, valamint a törvény hatályáról rendelkeztek. A munkaképes, ám munkakerülő, vagy munkakerülésből csavargó életmódot folytató személyt a közigazgatási hatóság, a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség területén a magyar királyi államrendőrség, a határrendőrség területén pedig a határrendőrség elzárással rendelte büntetni. A gyanúsítottat már az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság ideje alatt is munkával kellett ellátni, célszerűségi szempontból a dologházra ítélt az ítélet meghozatalát követően, jogerőre emelkedése előtt pontosan ezen okból azonnal dologházba volt szállítható.⁷³ A munka alóli felmentésre nem volt lehetőség,⁷⁴ és a munkára kényszerítés tilalma is értelmetlenné vált e tekintetben. Az elmebeteg tetteseket a jogalkotó kivette a szabályozási körből, s a közigazgatási hatóságok hatáskörébe sorolta a vonatkozó külön törvény megalkotásáig.⁷⁵

Gyakorlati intézkedések

A törvény gyakorlati megvalósulását az ideiglenesség jellemezte, ezt jól tükrözi, hogy az igazságügyminiszter átmeneti jelleggel férfiak és nők részére két külön – eredetileg nem ilyen célra rendelt és főszabályként nem e célra fenntartott – intézmény elkülönített részében rendelte el a végrehajtást.⁷⁶

Az igazságügyminiszter rendeletben⁷⁷ szabályozta a dologházak szervezetét és rendtartását, valamint a dologházi felügyelőhatóságot. A dologházba utaltakat el kellett különíteni a szabadságvesztés-büntetésre ítéltekről. Mivel nem rendelkeztek külön épületekkel, fogházak elkülönített részén létesítettek ilyen intézményeket, nevezetesen kettőt: *„Dologházul egyelőre férfiakra nézve a jászberényi királyi járásbírósi fogházat, nőkre nézve pedig a kalocsai királyi törvényszéki fogházat jelölöm ki.”*⁷⁸

Ennek következményeként külön személyzet nem állt rendelkezésre, a fogháziak látták el a tennivalókat. A törvényszéki fogház mellett a királyi ügyész,

⁷¹ 1913. évi XXI. tc. 13. §.

⁷² 1913. évi XXI. tc. 14–15. §.

⁷³ 1913. évi XXI. tc. 17. §.

⁷⁴ „Az 1878:5. tc. 41. §-át és az 1879:40. tc. 18. §-ának második bekezdését az e törvény alapján elítéltekre nem lehet alkalmazni.”

⁷⁵ 1913. évi XXI. tc. 19. §.

⁷⁶ A magyar kir. igazságügyminiszter és belügyi miniszter 41.410/1913. I.M. számú rendelete a közveszélyes munkakerülők bűnügyi nyilvántartása tárgyában rendelkezett.

⁷⁷ A dologházak szervezetének és rendtartásának, valamint a dologházi felügyelő-hatóságnak ideiglenes szabályozásáról szóló m. kir. igazságügyminiszter 1916. évi 62.000 I.M. számú rendelete.

⁷⁸ A közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913:21. tc.-ben a dologházra vonatkozólag megállapított rendelkezéseknek életbelépéséről és végrehajtásáról szóló m. kir. igazságügyminiszter 1915. évi 68.400 I.M. számú rendelete.

a járásbíróvási fogház mellett kijelölt dologház esetén pedig a járásbíró végezte az irányítói feladatokat.⁷⁹ Mind a végrehajtás elhalasztását, mind a félbeszakítását az igazságügyminiszter engedélyezhette.⁸⁰

A dologházak mellett működő felügyelőhatóságok hatásköre kiterjedt a dologházba utaltakra, és az onnan már szabadon bocsátottakra is. Az elnököt a királyi bíróság, a királyi ügyészség és a rendőri hatóság tagjai közül a királyi főügyész meghallgatásával, a királyi ítélőtábla elnökének javaslata alapján az igazságügyminiszter nevezte ki három évre. A felügyelőhatóság tagjainak jogállása tiszteletbeli volt, első kinevezésükkor az illetékes királyi törvényszék elnöke előtt esküt vagy fogadalmat tettek.⁸¹

A hatóság legfontosabb feladatai közé tartoztak: a működés céltudatos és szabályszerű vizsgálata, jelentéstétel az igazságügyminiszternek a hiányosságokról, döntés a feltételes szabadságra bocsátásról, a feltételes szabadságra bocsátottak elhelyezéséről való gondoskodás, nyilvántartás vezetése és felügyeletet biztosítása, továbbá véleménynyilvánítás a visszaállításukkal kapcsolatban, illetve a kétes elmeállapotúak elbocsátása a dologházból.⁸² A felügyelőhatóság hatáskörét és döntési jogkörét területben gyakorolta, mely legalább három tag jelenléte esetén volt határozatképes. Szavazategyenlőség esetén az elnök álláspontja volt a meghatározó.⁸³

A dologházi rendtartásra a fogházrendtartásra vonatkozó rendeletet a módosításoknak megfelelően kellett alkalmazni. A beutaltakról törzskönyvet vezettek, amely tanúsága szerint éjjel magánzárkában, nappal pedig munkanemek alapján rendelték ellátni a bentlakókat. A visszaesőket lehetőség szerint el kellett különíteni a többiektől, s megkülönböztető jelzéssel ellátni. A munka nemét nem választhatták meg, a munkavégzés az állam javára, s magánosoknál az intézetten kívül egyaránt lehetséges volt. A napi munkaidő 10 óra volt, az ünnepnapokat azonban a vallásuknak megfelelően megtarthatták.⁸⁴

Az intézetben gondoskodtak a vallásgyakorlás biztosításáról és az oktatásról is. Heti két óra vallási oktatás és a heti egy istentisztelet kötelező volt. Naponta egy órát tölthettek szabad levegőn; orvosi utasításra ez az időtartam növekedhetett. A levelezést a fogház irányítója ellenőrizte, az ő engedélyével lehetőség volt hetente több, mint két levél fogadására. Hetente egy látogatást engedélyeztek, a felügyelőhatóság tagjai és patronázsegyesületek⁸⁵ képviselői azonban nem estek e korlátozás alá.⁸⁶

A beutaltakat havonta négy alkalommal az elvégzett munka mennyisége és minősége alapján az előképzettség függvényében a fogház főnöke minősítette; 0-tól 4-ig terjedő skálán kaptak szorgalmi jegyet. Kedvezményt azok kaphattak, akik

⁷⁹ Uo. 3. §.

⁸⁰ Uo. 4. §.

⁸¹ Uo. 5–6. §.

⁸² Uo. 7. §.

⁸³ Uo. 8. §.

⁸⁴ Uo. 17. §.

⁸⁵ A patronázsegyesületek társadalmi-védelmi funkciót ellátó szervezetek voltak. Fő funkciójuk a megelőző tevékenység folytatása, illetve a már bűnelkövetővé vált személyek társadalmi reintegrációjának elősegítése volt. Bővebben a patronázs tevékenységről lásd: KUN (szerk.), 1911.

⁸⁶ Uo. 18–22. §.

e jegyek összegzése után havonta elérték a 18-at, iskolai oktatás nélkül a 16-ot. A kedvezmény a munkaidő-csökkentést, az élelmiszeradag-növelést és a dohányzás engedélyezését jelentette. Havonta egyszer három óra szabadidőt vagy távozási engedélyt csak legalább hat hónap kifogástalan magaviselet és minimum 18 szorgalmi pont esetén lehetett kapni. A távozási engedély korlátozás alá esett, s megszegése súlyos fegyelmi következményekkel járt, mint például kurtavas, sötéztárka, böjt, kemény fekvőhely alkalmazása. Mind a kedvezmények, mind a fegyelmi büntetések esetén a fogház irányítója volt jogosult dönteni. Garanciális szabály volt, hogy a felügyelőhatóság tagjai ellenőrizhették ezen rendelkezéseket, gátat szabva a joggal való visszaélésnek.⁸⁷

Egy év eltelte után a fogház főnöke hivatalból jelentést készített a felügyelő hatóság részére. „A felügyelő hatóság a dologházba utaltat csak akkor bocsátja feltételes szabadságra, ha kellő szorgalmat s jóviseletet tanúsított s egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyújt arra, hogy szabadonbocsátása esetében munkás és rendes életmódot fog folytatni, és ha számára megfelelő munka biztosítva van”⁸⁸ – mindezt a szorgalmi jegyek havi átlagával mérték. Ha a feltételes szabadságot megtagadták, arról ismételtén hat hónap elteltével a felügyelőhatóság tagja, a fogház főnöke, az igazságügyminiszter kiküldöttje, valamint a beutalt és annak hozzátartozója kérelmére határoztak.⁸⁹ A fogház főnöke gondoskodott a munkaalkalmakról, amelyeket nyilvántartott, s melyekről egyeztetett az elítélttel.⁹⁰

A feltételes szabadságot kimondó határozatban ki kellett jelölni a tartózkodási helyet, ennek során pedig figyelembe kellett venni az esetleges kitiltásokat. A szabadon bocsátás előtt a kijelölt hely rendőrhatalóságát, lelkészét és az ott működő patronázsegyesületet értesíteni kellett. A feltételes szabadon bocsátás időtartama egy év volt, amely során az elbocsátott folyamatos rendőri felügyelet alatt állt, továbbá munkaadójánál is le kellett jelentkeznie. A feltételesen szabadon bocsátottakról az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal vezetett nyilvántartást.⁹¹ A szabadon bocsátás az egy év eredményes leteltével vált véglegessé.

A dologházba való visszakerülés a feltételes szabadság tartama alatt elkövetett büntett vagy vétség, iszákos, erkölcstelen vagy munkakerülő életmód, továbbá a felügyeleti szabályok egyéb súlyos megszegése miatt volt lehetséges. A nyilvános tárgyalás a királyi járásbíróház hatáskörébe tartozott, ahol a feltételesen szabadon bocsátottnak és a királyi ügyészség képviselőjének kellett jelen lennie. A tárgyalást végzéssel zárták, ahol a feltételes szabadságot fenntartották vagy döntöttek a dologházba való visszaütalásról. Az utóbbi esetben az egytől öt évig terjedő időszakba a korábbi dologházban töltött idő és a feltételes szabadság időtartama nem számított bele.⁹² Kétes elmeállapot⁹³ vagy tartós munkaképtelenség esetén

⁸⁷ Uo. 23–26. §.

⁸⁸ Uo. 29. §.

⁸⁹ Uo. 29–30. §.

⁹⁰ Uo. 32. §.

⁹¹ Uo. 33–34. §.

⁹² Uo. 39–41. §.

⁹³ Nagy Zsófia Katalin azon közveszélyes személyek csoportjával foglalkozik, akik kétes elmeállapotuk miatt egyéb speciális büntetőjog szabályozást igényeltek. Lásd: NAGY, 2017. 277–308.

a felügyelőbizottság elbocsátotta a beutaltat a dologházból, ehhez a fogházorvos véleményén kívül más orvos véleményét is figyelembe vehette.⁹⁴

Az új szabályozás bizonyos elvei a jogalkalmazásban kristályosodtak ki. A II. világháborút megelőzően visszacsatolt csehszlovák és román területek tekintetében is alkalmazhatták a törvényt a bíróságok, úgymond *ex tunc* hatállyal, s nem kellett vizsgálni, hogy a szabályozás súlyosabb joghátránynak minősült-e vagy sem.⁹⁵ Fegyház- és börtönbüntetést nem lehetett dologházban letölteni, a fogházbüntetést azonban igen. Összbüntetésként sem lehetett dologházat kiszabni. A bíróság nem volt a vádló indítványához kötve dologházi büntetés kiszabásának tekintetében, a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896: 33. tc. alapján ugyanis az intézkedéseknél a bíróság szabadon határozhatott.⁹⁶

A szabályozás kritikája

A dologház intézménye, habár büntetési intézménynek tűnt berendezkedése alapján, valójában munkára nevelő intézmény volt.⁹⁷ Az *Igazságügyi Közlönyben* megjelent felügyelőhatósági kinevezések és a napilapok hasábjain megjelent cikkek alapján arra lehet következtetni, hogy a dologház formálisan mindenképp működött. Erre utal a mellékelt táblázat is, mely Szöllősy Oszkár munkája alapján mutatja a dologházi őrizetben lévők számát. A szerző véleménye szerint a biztonsági rendszabály csekély számú alkalmazásának okai a „vitatható körülmények” voltak. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a törvényben lefektetett célok hiányosan valósultak meg mind az intézmények, mind a hasznos munkavégzés tekintetében.⁹⁸

	1916	1922	1930
Nők	132	22	37
Férfiak	90	17	33

1. sz. táblázat. Dologházba szállított elkövetők száma⁹⁹

A sajtóban megjelent kortárs vélemények közül Pap Géza miniszteri osztálytanácsos írását emelném ki, mely a *Munkásügyi Szemle* hasábjain jelent meg, ezt közölte a *Népszava*. A tárgyalt korszak sajtójában e hetilap negatív véleményt fogalmazott meg az új intézkedéssel kapcsolatban, s ennek talán egyik legkifejezőbb megnyilvánulása volt ez az írás. „Mi egyáltalán is kételkedünk abban és a törvényhozónak sem szabad azzal a hiu reménnyel áztatnia magát, hogy a dologház alkalmas nevelési eszköz.” Pap Géza tartott a nehéz bizonyítási kérdésektől, a sztrájkoló dologházba utalásától, a munkakeresés miatt vándorló egyének csavargónak titulálásától. A törvény meglátása szerint „a szociális tartalom tekintetében való vérszegénységet” viselte

⁹⁴ Uo. 42. §.

⁹⁵ ANGYAL-ISAÁK, 1941. 305.

⁹⁶ Uo. 306–312.

⁹⁷ FINKEY, 1914. 446.

⁹⁸ SZÖLLŐSY, 1935. 273.

⁹⁹ SZÖLLŐSY, 1935. 273.

magán.¹⁰⁰ Ez a megállapítás azonban kellő kritikával kezelendő a korábban vázoltak tekintetében.

A Gönczöl Katalin jogtörténész által közölt táblázatban jól látszik, hogy a jogerősen dologházba ítélték száma átlagosan még a 0,05%-ot sem érte el.¹⁰¹ Ezt az a körülmény indokolhatta, hogy az első világháború megakadályozta a szabályozás kiépülését, valamint a bíróságok tartózkodtak az új intézmény alkalmazásától.

Az egykorú források is a dologházi szabályozás csökevényes megvalósulását bizonyítják, azonban az intézmény alkalmazásának egészen megszüntetéséig megtalálhatóak nyomai,¹⁰² tehát nem csupán műintézmények voltak, melyek a II. világháborút követően megszűntek létezni.¹⁰³ Ezt támasztja alá a kalocsai női dologház fogolytörzskönyve is, melyben 1950-ig nyomon követhetőek a kikerülési dátumok. Az említett évben megszűntek a feljegyzések – ez azonban magának az intézménynek a megszüntetésével indokolható.¹⁰⁴ A mellékelt táblázatban közölt adatok alapján megállapítható, hogy az intézménybe utáltak 11%-a követett el fegyelmi vétséget, ám a mielőbbi kikerülés reményében általában jól viselték magukat. A feltételes szabadságra bocsátás a dologházból az egyéves minimum időtartam letelte után jellemző volt. Az intézmény alkalmas volt a tartósan munkaképtelen egyének kiszűrésére, így gyakorlatban is megvalósulhatott a munkátlanok osztályozása.¹⁰⁵

Kalocsai női dologház beutaltjainak statisztikai jellemzői (60 fő alapján)	
Írni-olvasni tudás	53 fő
Jó magaviselet	30 fő
Rossz magaviselet	7 fő
Dologházba visszautalt	4 fő
Elbocsátás tartós munkaképtelenség miatt	10 fő
Feltételes szabadságra bocsátott	18 fő
Korábban követett el büntetett, vétséget	33 fő
Korábban kihágást követett el	15 fő
Kalocsai ügyészség elnökének szóbeli rendelete alapján háborús és egyéb okok miatt félbeszakították dologházi büntetését	15 fő

2. sz. táblázat. Kalocsai női dologház statisztikai adatai 1943–1950 között¹⁰⁶

A dologház jogintézménye már nem *épület* elnevezésként, hanem a büntető anyagi jogban meghatározott szankcióként szerepelt, jogintézménnyé lépett elő, míg

¹⁰⁰ A csavargó törvényről. *Népszava*, (1913, 205. sz.) 2–3.

¹⁰¹ GÖNCZÖL, 1991. 57.

¹⁰² MNL BMKL VII. 102. Kalocsai Királyi Törvényszéki Fogház iratai, 1943–50.

¹⁰³ ULICSKA, 1997. 86–91.

¹⁰⁴ MNL BMKL VII. 102. Kalocsai Királyi Törvényszéki Fogház irata, 1943–50.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

korábban közigazgatási és rendőri intézkedésként tartották számon.¹⁰⁷ Az országgyűlés törvényben rendelkezett ezen jogintézmény létrehozásáról, az igazságügy-miniszter pedig rendeletben a kijelölésükről, s nem egy-egy városi döntés keretében szerveződtek meg, mint a korábban ilyen elnevezéssel illetett intézetek.¹⁰⁸ Így a dologház gyakorlatilag a dualista szankciórendszer palettáját bővítette új intézkedési nemmel. A korábbi gyakorlatban nem egyezett a terminológiai álláspont, s gyakran fenyítőházi funkcióval bíró intézményeket hívtak dologháznak, azonban a fenyítőház a 20. századi különböző fokú büntetés-végrehajtási intézmények elődjének tekinthető, nem pedig intézkedésnek.¹⁰⁹ A dologház tehát hivatásos bíró által törvényben meghatározott eljárás során büntethető, természetes személlyel szemben kiszabott intézkedés volt. A szabályozás újdonsága, hogy a határozott tartalmú szabadságvesztés-büntetést, majd az azt követő határozatlan tartamú biztonsági intézkedést egyetlen intézkedéssel váltották fel, mintegy integrálták a két szankciót. A büntetés és intézkedés, amennyiben szabadságelvonással járnak, gyakran hasonlítanak egymáshoz a végrehajtás tekintetében,¹¹⁰ ez a tárgyalt intézmény esetében is érzékelhető volt. Kiemelendő azonban, hogy az intézkedések fő célja a speciális prevenció volt.¹¹¹

A szovjet típusú állammá válás rányomta bélyegét mind a jogalkotásra, mind a jogalkalmazásra a II. világháborút követően. „Kialakultak a volt Szovjetunióban azok az ideológiai, filozófiai, politikai kategóriák, fogalmak”, amelyek szétterjedve egyfajta kötelező irányként szolgáltak a szocialista berendezkedésű államok számára.¹¹² A jog eszközzé vált a hatalom megszilárdítása során, ezen állítás alól a büntetőjog sem képzett kivételt. A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950: 2. tv. tárgyalása során a Csemegi-kódex általános részét, majd az azt követő büntetőnovellákat a szocialista rezsimben kapitalista szellemű törvényhozási munkáknak titulálták, fegyvernek a tőkésék kezében.¹¹³

A részletes indokolásban megfogalmazottak támasztották alá azt a nézőpontot, mely alapján egyedüli szabadságvesztés büntetési fokozatként a börtönt vezették be. „A szabadságvesztésbüntetéseknek ez a változatos sokasága szükségtelen, sőt egyenesen káros, mert a büntetőtörvények alkalmazását nagymértékben megnehezíti. Megfelelő intézetek hiányában a különböző szabadságvesztésbüntetések végrehajtásánál nem is érvényesülhetnek azok a különbségek, amelyeket a jogszabály szem előtt tartott.”¹¹⁴ Sásdi Ernő örömmel állapította meg, hogy a javaslat leszámolt a szabadságvesztés-büntetések zúrávaros voltával, s egyedüli nemként a börtönt ismerte el a továbbiakban. „Teljesen a törvényesség álláspontjára helyezkedik és kiküszöböl minden önkényt a javaslat akkor, amikor mellőzi a határozatlan időtartamú büntetés rendszerítését.”¹¹⁵

¹⁰⁷ NAGY, 1986. 104.

¹⁰⁸ MEZEY, 2012. 173.

¹⁰⁹ Uo. 229–245.

¹¹⁰ NAGY, 1986. 219.

¹¹¹ NAGY, 1986. 220.

¹¹² BLASKÓ, 2004. 36.

¹¹³ Az 1949. évi június hó 8-ára összehívott országgyűlés naplója. In: N. N., 1950a. 70.

¹¹⁴ Indokolás a büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény szövegéhez. In: N. N., 1950b. 38.

¹¹⁵ Tóth Endre felszólalása. In: 1950a. 87.

Összegzés

A tanulmányban tárgyalt intézményt végül a Btá.-t¹¹⁶ hatályba léptető 1950. évi 39. számú törvényerejű rendelet 2. §-a helyezte hatályon kívül,¹¹⁷ s ez a dologház 37 éves pályafutásának végét jelentette.¹¹⁸ A fent tárgyaltak arra szolgálnak igazolással, hogy a munkakerülő, koldus személyekkel szemben hazánkban is büntetőjogi úton léptek fel a 20. század első felében, követve a nemzetközi gyakorlatot. Ám annak ellenére, hogy létezett szabályozás, a végrehajtási feltételek korlátozottan valósultak meg, ami pedig a hatásosságukat illeti, a tanulmányban ismertettek alapján erősen megkérdőjelezhető. A speciális bűnelkövetői csoportra alkalmazott határozatlan tartamú intézkedés gondolata azonban több más jogintézményben is megjelent a hazai jogtörténetben, így felmerült más, a dologházzal párhuzamosan, vagy később élő intézkedések szabályozásánál is. A szociális háló réseit azonban nem kizárólag büntetőjogi eszközökkel foltozták, Perényi Roland tanulmánya a 20. századi szociális riport hazai helyzetéről és a „szociális razziákról”¹¹⁹ rámutat arra, hogyan igyekeztek a felszínre hozni és társadalmi szinten tudatosítani a szegénységhez, nyomorhoz kapcsolódó szociális problémákat. Balla Jenő *Bűn és nyomor* című, 1909-ben megjelent művében elismeréssel ír a szociális razziák társadalmémbresztő hatásáról, melyek eredményeképpen patronázsegyesületeken, szociális otthonokon keresztül valósult meg a társadalmi felelősségvállalás.¹²⁰

*Felhasznált irodalom és rövidítések***Levéltári források****MNL BKML Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára**

VII. 102. A Kalocsai Királyi Törvényszéki Fogház iratai

Jogforrások

1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről.

1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról.

1913. évi XXI. törvénycikk a közveszélyes munkakerülőkről.

A magyar kir. igazságügyminiszter és belügyi miniszter 41.410/1913. I.M. számú rendelete.

A közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913: 21. tc.-ben a dologházra vonatkozólag megállapított rendelkezéseknek életbelépéséről és végrehajtásáról szóló m. kir. igazságügyminiszter 1915. évi 68.400 I.M. számú rendelete.

A dologházak szervezetének és rendtartásának, valamint a dologházi felügyelő-hatóságnak ideiglenes szabályozásáról szóló m. kir. igazságügyminiszter 1916. évi 62.000 I.M. számú rendelete.

¹¹⁶ 1950. évi II. törvény a büntetőkönyv általános részéről.¹¹⁷ 1950. évi 39. törvényerejű rendelet a büntetőtörvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről.¹¹⁸ GYÖRGYI, 1984. 98.¹¹⁹ PERÉNYI, 2009. 205–226¹²⁰ BALLA, 1909.

1950. évi II. törvény a büntetőkönyv általános részéről.

1950. évi 39. törvényerejű rendelet a büntetőtörvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről.

Egyéb források

N. N.

1888 Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. In: *Képviselőházi Napló, II. kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1888.

N. N.

1901 Az 1901. évi október hó 25-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. In: *Képviselőházi Napló, IV. kötet*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1902.

N. N.

1913 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. In: *Képviselőházi Napló, XIX. kötet*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1913.

N. N.

1950a Az 1949. évi június hó 8-ára összehívott országgyűlés naplója. In: *Országgyűlés Naplója, II. kötet*. Budapest, Athenaeum Nyomda, 1950.

N. N.

1950b Indokolás a büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény szövegéhez. In: *Igazságügyi Közlöny*, (1950) 1. sz. 38.

Sajtó

Budapesti Hírlap 1889; 1911.

Népszava 1913.

Szakirodalom

ANGYAL–ISAÁK

1941 ANGYAL Pál – ISAÁK Gyula: *Büntetőtörvénykönyv II*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941.

BÁLINT

2014 BÁLINT Angelika: Nyomor az utcán: a budapesti hajléktalanokról alkotott kép a századfordulón. *Valóság* 57. (2014) 7. sz. 88–98.

BALLA

1909 BALLA Jenő: *Bűn és nyomor: leleplezések Budapest rejtelmiből*. Budapest, Wodianer, 1919.

BALOGH

- 1888 BALOGH Jenő: *Börtönügyi viszonyaink reformjához*. Budapest, Franklin Társulat, 1888.
1908 BALOGH Jenő: *A társadalom hathatósabb védelme a közveszélyes büntetettek ellen*. Budapest, 1908.

BATÓ

- 2007 BATÓ Szilvia: Megjegyzések a magyar büntetőjogi kodifikáció 1848 előtti történetéhez. *Jogelméleti Szemle* (2007) 1. sz.

BECCARIA

- [1764] BECCARIA, Cesare: *A bűnökről és büntetésekről*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.

BLASKÓ

- 2004 BLASKÓ Béla: *A bűnösség büntetőjogi, büntetőjog-tudományi kontextusban*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.

HACKER

- 1918 HACKER Ervin: *A börtönügy*. Pécs, Dunántúl Rt., 1918.

FAYER

- 1891 FAYER László: Büntetési és börtönrendszerek reformja. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, LXI. (1891) 11. füzet. 3–14; 28–29.

FINKEY

- 1914 FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914.
1933 FINKEY Ferenc: *Büntetéstan problémák*. Budapest, Sylvester irodalmi és Nyomdai Rt., 1933.
1904 FINKEY Ferenc: A börtönügy jelen állapota és reformkérdései. *A Jog*, 48. (1904) 347–348.
1905 FINKEY Ferenc: *A csavargás és a koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból*. (Különlenyomat a Jogállam 1905. évi 4. és 5. számából) Budapest, 1905.

FRIEDMANN

- 1910 FRIEDMANN Ernő: *A határozatlan tartamú ítéletek*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1910.

GAÁL

- 2007 GAÁL György: A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van. *Médiakutató* 8. (2007) 3. sz. 7–25.

GÉWAY WOLFF

- 1931 GÉWAY WOLFF Nándor: *Nemzetközi küzdelem a megrögzött büntetettek ellen*. Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1931.

GÖNCZÖL

- 1980 GÖNCZÖL Katalin: *A visszaeső bűnelkövetők tipológiája*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1910.
- 1987 GÖNCZÖL Katalin: Szegények és bűnözés. *Szociálpolitikai Értesítő* 5. (1987) 250–303.
- 1991 GÖNCZÖL KATALIN: *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.

GYÖRGYI

- 1984 GYÖRGYI Kálmán: *Büntetések és intézkedések*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.

HORVÁTH

- 1981 HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Budapest, Akadémiai, 1981.

IRK

- 1928 IRK Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, Dunántúl Egyetem Nyomdája, 1928.

KUN

- 1911 KUN Béla (szerk.): *A fiatalkorúak támogatására hivatott jótékonycélú intézmények Magyarországon*. Budapest, Wodianer, 1911.

MEZEY

- 1983 MEZEY Barna: A határozatlan tartamú szabadságvesztés intézményének bevezetése Magyarországon. *Jogtörténeti Értekezések*, 13. (1983) 89–110.
- 2009 MEZEY Barna: *A munkáltatás szerepe a büntetésvégrehajtás körében. A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig*. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest, 2009.
- 2012 MEZEY Barna: *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*. Budapest, Gondolat, 2012.

NAGY

- 1986 NAGY FERENC: *Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

NAGY

- 2017 NAGY Zsófia Katalin: „Kétes elmeállapotok a törvényszék előtt” A korlátolt beszámíthatóság szakmai vitája a századfordulón. *Sic Itur ad Astra* 66. (2018) 277–308.

NAGYVÁNYI FEKETE

- 1998 NAGYVÁNYI FEKETE Gyula: A dologház és lakói. In: *„A tettetések minden mesterségében jártasok...” koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Szerk.: LÉDERER Pál – TENCZER Tamás – ULICSKA László. Budapest, Új Mandátum, 1998.

PEKÁRY

- 1912 PEKÁRY FERENC: A csavargásról. In: *Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Szerk.: A Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület Magyar Csoportja. Budapest, Franklin Társulat, 1912.

PERÉNYI

2009 PERÉNYI Roland: A bűn és a nyomor tanyái. A szegénység és a bűnözés Budapesten a 19–20. század fordulóján. *Urbs Magyar Városthörténeti Évkönyv* 4. (2009) 205–226.

ULICSKA

1997 ULICSKA LÁSZLÓ: A munka mint büntetés: Dologház és a társadalmi integráció. *Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 9. (1997) 3. sz. 86–91.

SZÖLLŐSY

1935 SZÖLLŐSY OSZKÁR: *Magyar börtönügy*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság Kiadása, 1935.